

Elismeréssel kell megemlítenünk azt is, hogy e szép munkát (59 lapon, négy tábla melléklettel és számos a szöveg közé nyomtatott képpel) az Erdélyi honismertető egyesület adta ki Szebenben (1894.).

SZÁDECZKY LAJOS.

Bessenyei két munkája.

Bessenyei György. A bihari remete vagy a világ így megyen. Holmi. (Kiadta Széll Farkas.) Debreczen 1894. 8r. 168 l.

Igen becses és hasznos szolgálatot tett az irodalom-történetnek Széll Farkas, hogy közrebocsátotta Bessenyei Györgynek ezen két munkáját: a „*Bihari remetét*“ és a „*Holmit*“. Mindkettő bölcséleti irányú munka. Bessenyei sokat szenvedett lelkének tépelődései ezek, mikor a nagyvárosi zajból, csendes falusi birtokára vonúlt. Saját érzéseit, gondolatait egy bihari remetével mondatja el, ki a havasok közé vonúlt. Nagyon érdekesek Bessenyei e művei, mert élénk világot vetnek az író jellemére, s a kik eddig nem juthattak hozzá (kéziratban lévén) most azok is élvezettel olvashatják. Bessenyei e munkáit 1785-től kezdve pusztá-kovácsii jószágán írta. Mint Beöthy mondja: „A messze pusztán, hol embert nem lát, mintegy csak Istenével beszélget e lapokban, a hívő őszinteségével és bátorságával nyitván meg előtte szívét.“ Maga Bessenyei így nyilatkozik: „Soha magyarul nyomtatott írással, még ily formában okoskodni nem kívántak. *Egész életemnek olvasása, tapasztalása, gondolkozása és érzése állították össze e kis munkát.*“ Okát is adja e mű keletkezésének. Eszerint Nagy-Váradon a rabok törvényszékére rendeltetvén, ott látta a vasravert rabokat. „Gondolkozni kezdettem — mint maga mondja — köztém s köztük a különbséget mi teszi? Természet, ország törvénye, vallás, lelkiismeretnek igazsága, emberiség, becsület, szánakozás, mely dolgoknak ezen ember fenevadakban semmi nyoma nem találtatott, fejembe mind össze zavarodtak. Százszor voltam törvényszéken, soha rajtam ez meg nem esett. Gondolat-tenger áradt a fejemre. Lehetetlen volt nyugodnom, míg le nem írtam. Megvan; megkönnyebültem és továbbá belőlük egy ok se fordul meg a fejemben.“

Felsorolom röviden mikről elmélkedik Bessenyei a „*Bihari Remeté*“-ben. „*Szabad akarat.*“ Tagadja, hogy a mit teszünk, felsőbb akarat következtében tennők, mert — úgymond — „ha szabad akatom nem volna a testben, cselekedeteimnek is isteni akarat által kelene meghatározatni. Sem büntethetne, sem jutalmazhatna igazsággal.“ További elmélkedései a „*Lelkiismeret*“, „*Érzés, szánakozás, igazság*“, „*A természet reszedelme*“, „*Hírnév*“, „*Jó cselekedet, Erő, Érdem-Természet*“. Itt jegyzeteiben azt állítja: hogy a jó cselekedet, igaz hit nélkül is kedves Isten előtt. Bessenyei itt a keresztyén hitet érti. „*Megigazulás*“, „*Társaságbeli ember*“, „*Erő. Gyengeség az erkölcsben*“,

„Viszöntagság“, „Felfuwalkodás“, „Gyengeség“, „Vétek“. „A vétek igazság és parancsolat ellen való cselekedet“. „A világ így megyen“, „Változás. Ujjulás.“ „Erő; hatalom“. Itt azt fejtegeti röviden, midőn a király és ország között egyenlenség van. „Más a király kedve, más az ország java“. Mikor a nép és király egymás ellen perelnek. „A király-ország“. Bessenyei itt párhuzamot von a királyság és köztársaság között s határozottan az előbbi mellett nyilatkozik. Védelmezi a királyokat, kik magok is emberek. „Nem csak oda kell hát szemünket függeszteni, hogy: Né! a királyok mint hibáznak! hanem tekintsük azt is, hogy mi mit csinálunk. A nép mindig maga felül állatja az igazságot, mert mi azokrúl könyveket írunk, de a királyok nem írnak, noha felelhetnének, mert elég lenne mit.“ A francia forradalom kinövései is megerősítették e nézetében, a mint kifejezést is ad ennek jegyzeteiben. „Születés. Nevelés.“ Ezek teszik a „Bihari remete“ tartalmát.

A másik munka a „Holmi.“ Ezen „Holmi“ képezte gyökerét a később Bécsben 1779-ben megjelent *Holmi*-nak Több fejezetet átvész, a mint azokat Széll Farkas felsorolja. E mű tíz fejezetből áll, s — azok — mint Széll Farkas megjegyzi előszavában — úgy kedélyvilágának, mint élettörténete egyik jelentős fejezetének megvilágítására szolgálnak. Különösen jellemző a II. szakasz, melyben a vallás változtatást elítélte, s alig egy év múlva ő maga is katholizált. Bessenyei e lépését eddig életírói nem tudták teljesen megmagyarázni. Most Széll Farkas eredeti okmányok alapján teljesen megvilágítja a kérdést. Nem jószántából, hanem a viszonyok kényszerítő nyomása alatt, melyeket ellenfelei késztettek elő, lett katolikus.

Bessenyei Bécsben consistorialis secretarius volt a reformatu-soknak, melyre Beleznay Miklós mint a Bugyiban tartott gyűlésen a négy egyházkerület superintendenseiből s főcuratoraiból alakított fő-consistoriumnak elnöke nevezte ki 1773-ban, s állását ugyanazon év novemberében el is foglalta, s egyszersmind kilépett a testőr-ezredből Bessenyei új állásában hitsorsosai érdekében nagy buzgalmat fejtett ki, de mégis támadtak irigyei, ellenségei. Egyike vala ezeknek *Vekhelius János*, ki azt híresztelte, hogy a „protestánsok, dolgainak folytatására tudatlan csalárd és hitető.“ Bessenyei ezt annyira zokon vette, hogy állásáról 1775 jun. 27. lemondott, melyet a debreczeni superintendencia el is fogadott, de a többi nem. Bessenyei csakhamar elfeledte a méltatlanságot. Nemsokára azonban más helyről, Debreczenből támadták meg. Legnagyobb ellenfele itt *Domokos Lajos* volt. Félték attól — úgymond — hogy a „rólok-nélkülök“ való érintkezés az udvarral inkább veszélyt, mint hasznot hoz vallási ügyeikre. Legelőször kijelentették Beleznaynak, hogy vele ezentúl csakis mint egyik superintendenciának főcuratorával fognak érintkezni. Beleznay 1778. május 28-án kijelentette, hogy az egytetemes főcuratorságról lemond, „csak particu-

laris curator marad.“ Beleznay visszalépése magával hozta Bessenyei visszalépését is, s ezentúl csak mint Beleznay magán megbízottja működött. Ime ez volt az első támadás. A másodikra a „*Ratio Educationis*“ szolgáltatott alkalmat. E támadás inkább személyi érdekből folyt, a mennyiben Bessenyei a „*Ratio Educationis*“ szerinti ref. iskolák fő-direktorául Beleznay Miklóst szerette volna kineveztetni, míg ellenfelei ez állásra gr. Teleki Józsefet akarták. Ettől kezdve jutott ellentétbe Telekivel és ellenségeskedéseikbe személyeskedések is vegyülnek Teleki sértőleg nyilatkozott Bessenyeiről, mire Bessenyei egy verssel felelt. Bessenyei teljes hévvel a „*Ratio Educationis*“ mellé állott, azt jónak és czélszerűnek találta. Nem így hitsorsosai, kik félteni kezdték iskoláik autonomiáját. Szilágyi Sámuel tiszántúli püspök körlevélben figyelmeztette hitfeleit a veszélyre, s hangsúlyozta a két protestáns felekezet egyetértését, a „*Ratio Educationis*“ ellen. Az egyetértés tényleg létre is jött, melyben nem kis része volt Bessenyeinek. Eljárt tanácskozásokra, hol nézetével meglehetősen izoláltan maradt, csak Beleznay támogatta egy ideig, de végre őt is elvonták mellőle, s midőn egy tanácskozáson 1779 jun. 8-án részt akart venni, nem engedték s maga Beleznay is alá írta a „*Ratio Educationis*“ ellen tervezett előterjesztést, s ezzel megszakadt az összeköttetés közte és Bessenyei György között. Alig egy hónap múlva (1779 aug. 15.) Bessenyei áttérése megtörtént.

Ime ez röviden Bessenyei áttérésének története.

Bessenyei ezután nem sokáig maradt Bécsben, elvonúlt puszta magányába, hol a lélek titkait kutatta, s nem tudott menekedni áttérése emlékeitől. Mint Széll Farkas mondja: szánakozott magán, mint azelőtt másokon. E gyötrődése felismerhető a *Bihari Remetében* elének táruló gondolatvilágában; sőt e munkájának némely helye, mintha azt mutatná, hogy e művét mentő-írás gyanánt készítette. Meghalt 1811 február 19.

Ennyiben kívántunk beszámolni az előttünk fekvő könyvről. Nem mulaszthatjuk el elismerésünkkel adózni Széll Farkasnak, ki egy eddig homályban levő kérdést tisztázott és Bessenyei Lászlóné Hegyessy Lujza úrnőnek, a ki a nyomtatási költségek fedezésével a mű megjelenését lehetővé tette.

VAS MIKLÓS.

Classica Philologia.

Froehde O. a „*Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik*“ 149. kötetében érdekes megkülönböztetéseket tesz az egyes szellemtudományokat illetőleg. Az u. n. irodalomtudomány (Litteraturwissenschaft) systemájából indul ki, melyet ő közvetkezőképen állít föl: